

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยตั้งวัตถุประสงค์ในการศึกษาเกี่ยวกับการตั้งครรภ์แทนไว้ ๓ ประการ คือ ๑) ศึกษาขั้นตอนของกระบวนการอุ้มบุญ ๒) ศึกษาหลักกรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการอุ้มบุญและ ๓) วิเคราะห์กระบวนการอุ้มบุญในทัศนะของพระพุทธศาสนาแล้ว ปรากฏผลการวิจัยดังนี้

๕.๑.๑ ขั้นตอนของกระบวนการอุ้มบุญ

การอุ้มบุญ เป็นการใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์เพื่อให้เกิดการปฏิสนธิตัวอ่อนในหลอดแก้ว โดยอาศัยเชื้อสpermของชายและไข่ของหญิงซึ่งเป็นคู่สมรสที่ปรารถนาจะมีบุตรสืบสกุลแต่ไม่สามารถจะตั้งครรภ์เองได้ด้วยสาเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วนำตัวอ่อนที่ได้ไปฝากไว้ให้หญิงอื่นช่วยตั้งครรภ์แทน

ในขั้นตอนของกระบวนการนั้นต้องเป็นไปตามเงื่อนไขของกฎหมาย พระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ. ๒๕๕๘ และประกาศแพทยสภา ที่มีเงื่อนไขข้อจำกัดเกี่ยวกับผู้มีสมบัติของบุคลากรที่จะดำเนินการในกระบวนการอุ้มบุญได้

เนื้อหาที่น่าสนใจคือ ในทางกฎหมายอนุญาตให้เชื้อสpermของชายอื่นหรือไข่ของหญิงอื่นอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ และหญิงที่รับอุ้มบุญนั้นจะต้องมีส่วนเกี่ยวข้องเป็นญาติของคู่สมรสฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง และกฎหมายบัญญัติให้หญิงชายที่เป็นคู่สมรสจดทะเบียนและต้องการมีบุตรได้เป็นบิดาและมารดาโดยชอบด้วยกฎหมายของเด็กที่เกิดจากการอุ้มบุญ

ในกระบวนการอุ้มบุญนั้นมีความจำเป็นต้องผสมเซลล์สpermของฝ่ายชายและเซลล์ไข่ของฝ่ายหญิงเพื่อให้ได้ตัวอ่อนมนุษย์อย่างน้อย ๗-๘ ตัวอ่อน และเลี้ยงให้เจริญเติบโตมีการแบ่งตัวอยู่ในชั้นblastocyst อายุไม่เกิน ๕ วัน แล้วนำกลับเข้าไปสู่มดลูกของหญิงที่รับตั้งครรภ์แทน (อุ้มบุญ) ๒-๓ ตัวอ่อน ส่วนตัวอ่อนที่เหลือจะใช้กรรมวิธีแช่แข็งเพื่อให้หยุดการเจริญเติบโตเป็นวิธีการเก็บรักษาตัวอ่อนเอาไว้ และหากหญิงอุ้มบุญยังไม่สามารถตั้งครรภ์ได้ในครั้งแรกที่ใส่ตัวอ่อนในมดลูก ก็จะนำตัวอ่อนที่แช่แข็งเก็บไว้มาละลาย เลือเฉพาะตัวอ่อนที่มีคุณภาพใส่เข้าไปในมดลูกของหญิงอุ้มบุญอีกครั้ง ทำจนกว่าจะประสบผลสำเร็จคือ หญิงที่รับอุ้มบุญตั้งครรภ์ เป็นอันเสร็จขั้นตอนของกระบวนการทางเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์

เมื่อประสบความสำเร็จ หญิงอุ้มบุญตั้งครรภ์แล้ว ตัวอ่อนที่เหลือแช่แข็งไว้ หญิงชายที่เป็นคู่สมรสอาจบริจาคให้เป็นสิทธิของโรงพยาบาลเพื่อนำไปใช้ในงานวิจัยต่อไป แต่จะมีตัวอ่อนบางส่วนที่ไม่มีคุณภาพหรือหมดความจำเป็นที่จะใช้งานต่อ ถูกทำลายไปตามระบบ ในเรื่องนี้มีส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง จุดเริ่มต้นของชีวิตมนุษย์ และการฆ่า ซึ่งผิดศีลข้อที่ ๑ ปาณาติบาต ที่ต้องพิจารณาต่อไป

อนึ่ง ตัวอ่อนที่เกิดขึ้นนั้น จะได้รับการถ่ายทอดทางพันธุกรรมผ่านยีนและโครโมโซมของเจ้าของไข่และอสุจิ จึงมี DNA เหมือนต้นแบบ ประเด็นนี้เกี่ยวข้องกับเรื่อง มารดาของเด็กที่เกิดด้วยวิธีอุ้มบุญที่ต้องพิจารณาต่อไป นอกจากนั้น ยังมีข้อถกเถียงทางสังคมเกิดขึ้น ทั้งกรณีเรื่องของความเมตตา การค้ามนุษย์ ซึ่งเป็น ๑ ในมิถุนาอาชีวะ อาชีพต้องห้ามในทางพระพุทธศาสนาต้องพิจารณา

๕.๑.๒ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการอุ้มบุญ มีหัวข้อที่เกี่ยวข้องดังนี้

ผู้วิจัยได้ศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการอุ้มบุญประกอบด้วย

ก. จุดเริ่มต้นชีวิตมนุษย์เกิดขึ้นเมื่อไร ผลการวิจัยพบว่า ชีวิตมนุษย์จะเริ่มต้นเมื่อไข่ตัวอ่อนเข้าไปสู่ครรภ์ของหญิงอุ้มบุญแล้ว เพราะตามหลักการกำเนิดชีวิตมนุษย์นั้น มนุษย์มีกำเนิดแบบชลาพุชะ คือ เกิดในครรภ์ ซึ่งหมายถึง มดลูกของหญิง เท่านั้น จะไม่เกิดในที่อื่น ประกอบกับชีวิตที่สมบูรณ์ต้องประกอบด้วยรูปและนาม คือมีปฏิสนธิวิญญาณเกิดขึ้น ที่ทางพระพุทธศาสนาใช้คำว่า มีสัตว์กัวลงสู่ครรภ์ นั่นคือสนับสนุนการเกิดแบบชลาพุชะ

ข. ปาณาติบาต ซึ่งเป็นศีลข้อที่ ๑ ในศีล ๕ การจะนับว่าการกระทำใดผิดศีล ปาณาติบาตหรือไม่นั้น ต้องพิจารณาองค์ธรรมทั้ง ๕ ประการคือ ๑) เป็นสิ่งมีชีวิต ๒) รู้ว่ามีชีวิต ๓) มีจิตคิดจะฆ่า ๔) พยายามฆ่า ๕) สัตว์นั้นตายจากการพยายามฆ่านั้น

ค. หลักธรรมเรื่อง เมตตา คือปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์ ซึ่งตามหลักการจะต้องเป็นช่วยอย่างทั่วถึงทุกฝ่าย โดยไม่มีเงื่อนไขหรือหวังผลตอบแทนอื่นใด

ง. อาชีพต้องห้ามในทางพระพุทธศาสนา มีทั้งหมด ๕ ประการส่วนที่เกี่ยวข้องคือ เรื่องของการค้าสัตว์ ซึ่งหมายถึง ขายนมนุษย์ ด้วยการแลกเปลี่ยนเป็นเงินตราที่ปัจจุบันเข้าใจตรงกันว่า เป็นเชิงพาณิชย์นั่นเอง

เมื่อศึกษาทั้งขั้นตอนของกระบวนการอุ้มบุญและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอุ้มบุญแล้ว ผู้วิจัยได้นำข้อมูลเหล่านั้นมาวิเคราะห์เพื่อหาข้อสรุปในเรื่องดังกล่าว

๕.๑.๓ ผลการวิเคราะห์อุ้มบุญในทัศนะของพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยได้แบ่งการวิเคราะห์ตามประเด็นที่เป็นข้อสงสัย ถกเถียง กันในสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องปาณาติบาต ความเมตตา มิถุนาอาชีวะ ฯ โดยแบ่งเป็นมิติที่เกี่ยวข้อง ๓ ด้าน คือ อุ้มบุญในมิติของพระพุทธศาสนา อุ้มบุญในมิติทางการแพทย์ และอุ้มบุญในมิติทางกฎหมาย ทั้งนี้ ประเด็นที่นำมาวิเคราะห์ก็คือ ในเรื่องการทำลายตัวอ่อน เรื่องมารดาของเด็กที่เกิดจากการอุ้มบุญ และผลกระทบที่เกิดจากการอุ้มบุญในมิติต่างๆ ซึ่งผลวิจัยปรากฏดังนี้

ก. อุ้มบุญในมิติของพระพุทธศาสนา ทางพระพุทธศาสนาถือว่า ชีวิตเริ่มต้นตั้งแต่มีการผสมกันระหว่างไข่กับอสุจิเกิดเป็นตัวอ่อน และเลี้ยงในท้องทดลอง ๕-๗ วัน ก่อนจะนำเข้าสู่มดลูกของหญิงที่รับตั้งครรภ์แทน และอาจมีการทำลายตัวอ่อนที่เหลือ ซึ่งตัวอ่อนเหล่านั้น ยังถูกมองว่า อาจมีปฏิสนธิวิญญาณแล้วหรือยังไม่มีก็ได้ หากผู้ทำลายทำไปโดยไม่รู้ว่า เป็นสิ่งมีชีวิต และได้มีจิตคิดจะฆ่าสิ่งมีชีวิตนั้น แม้ยังไม่ถึงขั้นผิดศีลข้อที่ ๑ ปาณาติบาต ทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป ก็อาจอยู่ในระดับศีลหะลุ ศีลต่าง ศีลพริ้ว ตามลำดับ ส่วนมารดาก็คือหญิงที่เป็นเจ้าของไข่เพราะถือว่าเป็นผู้ให้กำเนิดชีวิตและบำรุงเลี้ยงจนเติบโตใหญ่ ส่วนหญิงที่รับตั้งครรภ์แทนแม้จะได้ดูแลทารกในครรภ์ ถือว่าเป็นผู้มีพระคุณเสมือนมารดาอีกคนหนึ่ง แต่ประเด็นที่อาจทำให้เกิดปัญหาเรื่องมารดาในมิติทาง

พระพุทธศาสนาก็คือ กรณีไข้ไข้ที่รับบริจาคมา เพราะจะกลายเป็นปัญหาเรื่องมารดาอยู่เหมือนกัน และแม้ว่า กระบวนการอุ้มบุญจะเกิดขึ้นจากความเมตตาเป็นเบื้องต้น เพราะปรารถนาจะช่วยให้ครอบครัวที่ปรารถนาจะมีบุตรได้มีบุตรสมปรารถนา แต่ความเมตตานี้ยังนับว่าเป็นเมตตาที่ไม่บริสุทธิ์ เจือด้วยกิเลสและกระทำทุกอย่างเพื่อให้ได้ในสิ่งที่ตัวเองต้องการ ส่วนผลกระทบที่เกิดจากการอุ้มบุญนั้น ในมิติทางพระพุทธศาสนา มองว่า โดยทั่วไปตามแนวทางพุทธนั้น จะสนับสนุนเรื่องการให้กำเนิดตามธรรมชาติ และควรส่งเสริมให้ครอบครัวยอมรับการไม่สามารถมีบุตรได้ แต่ถ้ามีเหตุจำเป็นจริงๆ เช่น การไม่มีบุตรอาจทำให้ครอบครัวล่มสลาย ก็อาจจะอนุโลมให้ใช้เทคโนโลยีช่วยได้ เพราะทางพระพุทธศาสนา มองว่า การใช้เทคโนโลยีควรใช้ในกรอบของศีลธรรม ไม่ควรไปเพ่งเล็งว่า ใช้วิธีไหน แต่ให้พิจารณาว่า การใช้นั้นผิดศีล ผิดธรรม หรือไม่ เพราะสิ่งไม่ดีที่เกิดขึ้นนั้น เกิดเพราะกิเลสของมนุษย์ ไม่ใช่เพราะเทคโนโลยี ไม่ว่าจะเป็น มิจาอาชีวะ การค้ามนุษย์ การผลิตเด็กเพื่อขาย อวัยวะ

ข. อุ้มบุญในมิติทางการแพทย์ ในทางการแพทย์นั้นแม้จะเข้าไปข้องเกี่ยวกับการทำให้กระบวนการอุ้มบุญสำเร็จสมบูรณ์ได้ และโดยที่ทางการแพทย์มองชีวิตที่แตกต่างจากพระพุทธศาสนา มุมมองเกี่ยวกับชีวิตจึงต่างกันไป และแม้แต่ในวงการแพทย์เองก็ยังมีทัศนะที่ต่างกัน บางท่านอาจมองเป็นเพียงเซลล์ปฏิสนธิ บางท่านมองว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่จะพัฒนาไปเป็นมนุษย์ในมดลูกของหญิงที่รับตั้งครรภ์แทน อาจารย์แพทย์ท่านหนึ่งได้ให้ความรู้ในเรื่องนี้ว่า โดยทั่วไปในทางการแพทย์จะไม่ได้ระบุในเรื่องการเริ่มต้นชีวิตมนุษย์เป็นพิเศษ ไม่มีการพูดถึงกัน เพียงแต่บอกว่า อายุเท่าไรเรียกว่าอะไรเท่านั้น จนเมื่อมีอวัยวะครบจึงเรียกว่าทารกในครรภ์ และทัศนะของแพทย์แต่ละคนก็ยังมี ความต่างกัน แพทย์ผู้เชี่ยวชาญด้านเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ก็จะมีทัศนะหนึ่งซึ่งต้องเชื่อและมองว่า ขั้นตอนการใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์เข้ากับแนวคิดและทัศนะของตัวเองได้จึงศึกษาต่อเฉพาะทาง โดยปกติในเรื่องที่ยังมีความเห็นต่าง แพทย์จะรักษามารยาทไม่แสดงความคิดเห็นเพื่อป้องกันความขัดแย้ง ส่วนมารดาของเด็กที่เกิดจากการอุ้มบุญนั้นอาศัย DNA ซึ่งเป็นสารพันธุกรรมที่ได้รับการถ่ายทอดผ่านไข่ของหญิงที่นำมาผสมกับอสุจิเพื่อให้เกิดปฏิสนธิ ในข้อนี้หากจะมีปัญหาก็ น่าจะเป็นกรณีที่ไข่ไข่จากการบริจาค ไม่ใช่ไข่ของหญิงที่ต้องการมีบุตร ทำให้มารดาในมิติทางการแพทย์เป็นคนละคนกับมารดาทางกฎหมาย ส่วนผลกระทบที่อาจเกิดจากกรณีอุ้มบุญ ซึ่งทางแพทย์มองว่า มีผลดีต่อครอบครัวเพราะเป็นการเติมเต็มให้ครอบครัวมีความสมบูรณ์ มีพร้อมกัน พ่อแม่ ลูก แต่ผลกระทบด้านอื่นนั้น ทางแพทย์มองว่า ด้านกายภาพมีผลน้อยมาก จนไม่มีการวัดค่าอย่างละเอียดมาก่อน เพราะทางกายเป็นไปตามสารพันธุกรรมที่ได้รับจากการถ่ายทอดผ่านไข่และอสุจิ ส่วนพฤติกรรมของเด็กขึ้นอยู่กับการเลี้ยงดูเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น โดยรวมแล้ว ทางแพทย์มองว่า การอุ้มบุญเป็นเรื่องควรสนับสนุนเพราะทำให้ครอบครัวมีความสมบูรณ์ แต่ต้องทำภายใต้เงื่อนไขทางสุขภาพเท่านั้น ไม่ใช่เป็นไปในเชิงธุรกิจที่ผิดกฎหมาย

ค. อุ้มบุญในมิติทางกฎหมาย ในทางกฎหมายมีความชัดเจนเพราะมีพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดจากการอุ้มบุญปี พ.ศ.๒๕๕๘ เป็นตัวกำหนด ในทัศนะทางกฎหมายมองข้ามเรื่องการทำลายตัวอ่อนในห้องทดลอง เพราะเงื่อนไขในการคุ้มครองชีวิตเริ่มต้นที่มีการคลอดแล้วอยู่รอดเป็นทารก ตัวอ่อนจึงพิจารณาเพียงในแง่ของทรัพย์สิน หากทำลายโดยเจ้าของตัวอ่อนอนุญาตจึงไม่ผิดกฎหมายแต่อย่างใด โดยอาศัยกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ในการพิจารณา และมองว่า กฎหมายอุ้มบุญ

ฉบับปัจจุบันสามารถป้องกันการอุ้มบุญเชิงพาณิชย์ได้ระดับหนึ่งเทียบเท่ากับกฎหมายอื่นๆ คือ หากผู้กระทำเกรงต่อกฎหมาย กฎหมายก็ได้ชื่อว่า ป้องกันได้ตามเจตนารมณ์ของกฎหมาย แต่ถ้าผู้กระทำจงใจจะเลี่ยงโดยไม่สนใจว่ากฎหมายจะกำหนดไว้อย่างไร ก็ไม่สามารถป้องกันได้ จึงขึ้นอยู่กับการทำงานของคนในสังคมเป็นหลัก แต่โดยทั่วไปถือว่าป้องกันได้ เพราะมีปัญหาปรากฏต่อน้อยลง ส่วนผลกระทบต่อสังคมจากการอุ้มบุญตามกฎหมายนั้น มีทัศนะส่วนตัวของนักกฎหมายมองว่า เป็นเรื่องที่ดี ที่กระบวนการอุ้มบุญเข้ามาช่วยเติมเต็มความสมบูรณ์ให้แก่คู่สมรสที่ต้องการจะมีบุตร แต่ปัญหาก็อาจเกิดขึ้นได้บ้าง เช่น ความผูกพันต่อเด็กของหญิงที่มารับตั้งครรภ์แทน ทำให้เกิดข้อพิพาทระหว่างพ่อแม่ตามกฎหมายกับหญิงที่รับตั้งครรภ์แทน เหมือนที่เคยปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์ กับกรณีที่ผู้กระทำทำผิดกฎหมาย

สรุป ในทัศนะของพระพุทธศาสนา มองว่า การอุ้มบุญเป็นการเข้าแทรกแซงการเกิดใหม่ของมนุษย์ให้ผิดไปจากธรรมชาติ โดยหลักการแล้วทางพระพุทธศาสนาสนับสนุนในเรื่องที่เป็นธรรมชาติ และเห็นควรให้ครอบครัวที่มีปัญหาไม่มีบุตรยอมรับความเป็นไปตามธรรมชาตินั้น ยกเว้นมีเหตุจำเป็นที่จะต้องรักษาครอบครัวเอาไว้ แต่ต้องระมัดระวังการใช้เทคโนโลยีให้อยู่ในกรอบของศีลธรรม ไม่ใช่ตามกิเลส ส่วนทางการแพทย์มองว่า การอุ้มบุญเป็นการใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ที่มีประโยชน์ช่วยเติมเต็มความสมบูรณ์ให้แก่ครอบครัว แต่ต้องทำภายใต้เงื่อนไขด้านสุขภาพของมารดาเท่านั้น ทางกฎหมายเห็นด้วยกับทางการแพทย์ว่า การอุ้มบุญมีส่วนช่วยให้ครอบครัวมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ส่วนผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นในทางสร้างความเสียหายแก่สังคมนั้น เกิดจากการกระทำของมนุษย์มากกว่าเรื่องการอุ้มบุญภายใต้กฎหมาย

ที่สุดแล้ว การใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์เพื่อการอุ้มบุญ ที่สร้างปัญหาในอดีตจนก่อให้เกิดเป็นปัญหาในสังคมอย่างกว้างขวางเป็นทิวพากย์วิจารณ์จนมีการเรียกร้องให้ตรากฎหมายขึ้นมานั้น เกิดจากการกระทำของมนุษย์ที่มีกิเลส ทำทุกอย่างเพื่อสนองกิเลสของตัวเองเป็นหลัก โดยไม่คำนึงถึงศีลธรรม หรือความถูกต้องของมนุษย์ธรรม ไม่ว่าจะเป็น การอุ้มบุญในเชิงธุรกิจ หรืออุ้มบุญเพื่อการค้ามนุษย์ อวัยวะมนุษย์ การลักลอบกระทำการอื่นๆ ขायอสุจิ ขายไข่ เพื่อแลกกับเงิน หรือการทิ้งเด็ก ฯลฯ นั้น ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะมีการใช้เทคโนโลยี แต่เกิดจากการที่มนุษย์ใช้เทคโนโลยีโดยละเมิดศีลธรรม

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

เนื่องจากกระบวนการอุ้มบุญเป็นเหตุให้บุคคลที่เกี่ยวข้องไม่ได้ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธศาสนาหลายประการ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะทางนโยบาย เนื่องจากในกระบวนการอุ้มบุญนั้น เป็นการกระทำของมนุษย์ที่ใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์เข้าไปแทรกแซงการเกิดขึ้นของมนุษย์ที่มากกว่าการเลียนแบบธรรมชาติ เพราะมีการดึงบุคคลที่สามเข้ามาช่วยตั้งครรภ์แทน ซึ่งต่างจากการใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ในการช่วยเหลือคู่สมรสที่มีบุตรยากแต่ฝ่ายหญิงสามารถตั้งครรภ์เองได้ เป็นเหตุให้มีการกระทำที่ละเมิดต่อคำสอนในทางพระพุทธศาสนาและทำให้เกิดความสับสนในเรื่องของสถาบันครอบครัว ซึ่งเป็นสังคมแรกของมนุษย์ที่มีผลต่อพฤติกรรมของคนในครอบครัวและกระทบถึงสังคมโดยรวม ดังนั้น ในประเด็นนี้จึงควรมีการเผยแพร่ความรู้และผลกระทบของการใช้เทคโนโลยีช่วยการ

เจริญพันธุ์ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น เพื่อเป็นข้อมูลให้คนที่กำลังมีครอบครัวและมีปัญหาในเรื่องไม่สามารถมีบุตรได้ ได้ทบทวนและตัดสินใจด้วยตนเองว่า การใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์และการอุ้มบุญ เพื่อให้ตนเองสมปรารถนานั้นจะส่งผลกระทบต่อครอบครัวและสังคมโดยรวมในอนาคตหรือไม่ อย่างไร เมื่อธรรมชาติกำหนดให้ไม่สามารถมีบุตรด้วยตัวเองได้ ควรยอมรับความเป็นจริงที่เกิดขึ้นจะดีกว่าหรือไม่ และควรไตร่ตรองให้รอบคอบว่า เพราะเหตุใดจึงมีความต้องการที่จะมีบุตรมากขนาดหาคนมาตั้งครรภ์แทนโดยไม่คำนึงถึงความเสี่ยงหรือให้คนอื่นรับภาระความเสี่ยงแทนตนเอง เป็นเรื่องของการตามใจกิเลสหรือไม่ หรือเพราะมีความจำเป็นจริงๆ หากไม่สามารถมีบุตรจะทำให้ครอบครัวล่มสลาย ทั้งนี้ การตัดสินใจที่จะใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์โดยการอุ้มบุญควรมีเหตุผลทางศีลธรรมกำกับด้วย หรือจะหลีกเลี่ยงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นก็อาจใช้วิธีขอบุตรของญาติพี่น้องมาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม เพราะอย่างไรเสียหลานก็มีเชื้อสาย สารทางพันธุกรรมใกล้เคียงกันกับตนเอง มีความเกี่ยวข้องทางสายเลือดบางส่วน ยิ่งเป็นกรณีที่ต้องรับบริจาคไข่จากคนอื่นด้วยแล้ว นับว่ายังเป็น การกระทำที่สนองกิเลสตัวเองโดยแท้

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย เนื่องจากงานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงเอกสาร แม้ว่าจะมีการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญมาประกอบด้วย แต่ก็ยังมีประเด็นข้อโต้แย้งบางประการเกี่ยวกับเรื่องอุ้มบุญ ดังนั้น เพื่อให้การใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์และการอุ้มบุญเป็นประโยชน์ต่อสังคมโดยไม่ทำให้เกิดผลกระทบอื่น ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า ควรมีการทำวิจัยเพิ่มเติมในหัวข้อต่อไปนี้

๑. ศึกษาการอุ้มบุญและผลกระทบต่อระบบครอบครัวไทย ทั้งนี้ควรทำวิจัยเชิงคุณภาพ คือ ทั้งการค้นคว้าข้อมูลเพิ่มเติม ข้อมูลจริงที่เกิดขึ้น การสัมภาษณ์ครอบครัวที่มีเด็กอุ้มบุญ แล้วนำมาวิเคราะห์ผลกระทบที่เกิดขึ้นเพื่อเป็นแนวทางในการเลือกปฏิบัติของครอบครัวอื่น และหากครอบครัวไทยยังมีข้อมูลไม่มากพอ อาจใช้วิธีเทียบเคียงจากสิ่งที่เกิดขึ้นในครอบครัวของต่างประเทศได้บ้าง ที่กล่าวเช่นนั้นเนื่องจาก แต่ละประเทศก็มีรูปแบบการใช้ชีวิต สังคมและวัฒนธรรมพื้นฐานต่างกัน ปัญหาของประเทศหนึ่งอาจไม่เป็นปัญหาของอีกประเทศ ในทางกลับกัน สิ่งที่ไม่เป็นปัญหาของประเทศหนึ่งอาจนับเป็นปัญหาหากนำมาใช้กับครอบครัวคนไทยก็ได้

๒. ศึกษาการอุ้มบุญและผลกระทบต่อสังคมไทย โดยทำเป็นงานวิจัยเชิงปริมาณ หาข้อมูลจากสภาพที่แท้จริงที่เกิดขึ้นแล้ว เด็กที่เกิดจากการอุ้มบุญ พฤติกรรมเบื้องต้น ในระหว่างและปัจจุบัน ที่มีผลกระทบต่อสังคมส่วนตัว สังคมไทยโดยรวม

ความเจริญทางด้านเทคโนโลยีนั้นเป็นสิ่งที่ช่วยพัฒนาบุคลากรและประเทศชาติ ช่วยสร้างความสะดวก และเพิ่มเติมความเป็นไปได้ ช่วยให้ชีวิตง่ายขึ้น แต่บางครั้งเทคโนโลยีที่ทันสมัยเร็วกว่าที่การพัฒนาด้านจิตใจของมนุษย์จะตามทัน เทคโนโลยีนั้นก็จะย้อนกลับมาทำร้ายทำลายผู้คนและสังคมแบบไม่รู้ตัวเช่นกัน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี-ไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources)

(๑) หนังสือ:

สำนักงานกฤษฎีกา. ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พ.ศ.๒๕๓๕.

ราชกิจจานุเบกษา. พระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ. ๒๕๕๘.

ราชบัณฑิตยสภา. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คพับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). ทำแท้งตัดสินใจอย่างไร ชีวิตเริ่มต้นเมื่อไร. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘.

สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง. เฉลยข้อสอบบาลีสนามหลวง พ.ศ.๒๕๔๐.

นายแพทย์ปณวัตร กิตติมานนท์. การศึกษาวิเคราะห์ปาดณาติบาตในเซลล์มนุษย์และตัวอ่อนมนุษย์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

สมบุญ เจริญใจ. สามัคคีธรรม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐.

ธีระพร วุฒยวนิช บก. เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์. กรุงเทพมหานคร: บริษัท นพบุรีการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๖.

น.พ.ธีระพร วุฒยวนิช. การแช่แข็งแบบเนื้อแก้วในเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สันติภาพแพ็คพรีนซ์ จำกัด, ๒๕๕๒.

โสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์ บก. ความตายกับการตาย : มุมมองจากศาสนากับวิทยาศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพันดารา, ๒๕๕๙.

(๒) บทความ:

นพ.อานนท์ จำลองกุล. “อุ้มบุญ”, วารสารนิติเวชศาสตร์. ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๕๗.

เกียรติศักดิ์ ดวงจันทร์. “พุทธจริยศาสตร์กับการตั้งครุฑแทน”, วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. ฉบับที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๗.

นพ.ไพโรจน์ บุญศิริคำชัย. “คุยกับหมอไพโรจน์ กฎหมายอุ้มบุญ”, นิตยสารหมอชาวบ้าน. ปีที่ ๓๑ ฉบับที่ ๓๖๔ (สิงหาคม ๒๕๕๒).

(๓) วิทยานิพนธ์ :

เดโชพล เหมนาไลย. “สัมมาอาชีวะในพระไตรปิฎก”. สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาบุญเรือน ปภังโก (พิลาพันธุ์). “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

ธัญรติ ไตรวัฒนวงศ์. “ปัญหาจริยธรรมและปัญหากฎหมาย : การรับตั้งครรภ์แทน”. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต. วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๐.

(๓) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ :

วัดโมลีโลกยาราม. วิธินับอายุอุปสัมปทาเปกซ์. [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.watmoli.com/vittaya-๒-chapter-๖/section-๗/part-๒.html> [๑๖ พ.ย.๒๕๕๘].

ศูนย์สารสนเทศ ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://rirs.royin.go.th/new-search/word-๓-search.asp> [๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๗].

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ พ.ศ. ๒๕๔๖ http://www.๘๔๐๐๐.org/tipitaka/dic/d_item.php?i=๒๒๓.

ศูนย์รักษาผู้มีบุตรยากเจตนิน โรงพยาบาลเจตนิน. การทำกิ๊ฟท์. บทความบริการ. [ออนไลน์] . แหล่งที่มา: http://www.jetanin.com/th/service/technology_detail/๒๓ [๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๗].

ศูนย์การแพทย์นวมบุตร คลินิกรักษาเพื่อการมีบุตร. การทำอีกซี่. <http://www.nawabutr.com/web/index.php/๒๐๑๒-๐๙-๑๙-๐๒-๕๗-๓๖/๘๐-๒๐๑๒-๐๙-๑๙-๐๒-๐๓-๒๙>[๑๓ ธันวาคม ๒๕๕๘].

ศูนย์วิจัยการผสมเทียมและเทคโนโลยีชีวภาพนครราชสีมา. วิธีการแช่แข็งตัวอ่อน. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://airc-nak.dld.go.th/index.php/embryo-transfer/๕๗-๒๐๑๔-๑๐-๒๒-๐๒-๓๒-๐๓>.

ราชวิทยาลัยสูตินรีแพทย์แห่งประเทศไทย. บทความสำหรับประชาชน: เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ (Assisted Reproductive Technologies หรือ ART). [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.rtcog.or.th/html/articles_details.php?id=๔ [๙ ธ.ค.๒๕๕๘].

ศูนย์การเจริญพันธุ์ . การปฏิสนธิภายนอกร่างกายหรือการทำเด็กหลอดแก้ว (IVF). [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.bumrungrad.com/th/fertility-ivf-center-bangkok-thailand/in-vitro-fertilization-ivf> [๗ พ.ย.๒๕๕๘].

ศูนย์ผู้มีบุตรยาก โรงพยาบาลเสรีรักษ์. การแช่แข็งตัวอ่อน (Embryo Freezing). [ออนไลน์].

แหล่งที่มา: http://www.seriruk.co.th/center/starcenter/home/index.php?option=com_content&view=article&id=๔๘&Itemid=๕๕&lang=th [๘ พ.ย. ๒๕๕๘].

ASTVผู้จัดการออนไลน์. เพาะ "สเต็มเซลล์" วิธีใหม่ ไม่ทำลาย "ตัวอ่อน". [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<http://www.manager.co.th/Science/ViewNews.aspx?NewsID=๙๔๙๐๐๐๐๑๐๙๐๔๓>. [๙ พ.ย. ๒๕๕๘]

โครงการสารานุกรมไทย. สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดย พระราชกฤษฎีกาในพระบาทสมเด็จพระ

เจ้าอยู่หัว. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://kanchanapisek.or.th/kpb/sub/book/book.php?book=๙&chap=๒&page=๓๙-๒-infodetail๐๓.html>. [๒ พ.ย. ๒๕๕๘].

โรงพยาบาลเจตนิน. การเปิดเปลือกตัวอ่อนเพื่อช่วยในการฝังตัว. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

http://www.jetanin.com/th/service/technology_detail/๒๑๔ [๔ พ.ย. ๒๕๕๘].

กระทรวงสาธารณสุขแห่งรัฐนิวเซาท์เวลส์. การตั้งครรภ์ระยะเริ่มแรก เมื่อเกิดมีอาการผิดปกติ ม.ค.

๒๐๐๙. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.kidsfamilies.health.nsw.gov.au/media/๔๙๒๒๗/early-pregnancy-when-things-go-wrong-thai-.pdf> [๔ พ.ย. ๒๕๕๘].

Mahidol Channel มหิดล แชนแนล. ศิริราช ๓๖๐ องศา : เลือดชนิดพิเศษ เก็บแบบแช่แข็ง -๘๐

องศา หนึ่งอยู่ได้นานถึง ๑๐ ปี !!. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.youtube.com/watch?v=OQEUPXsUdJE> [๒๖ มี.ค. ๒๕๕๙].

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) . “อุ้มบุญผิดหลักจริยธรรมหรือไม่”. [บทสัมภาษณ์]. สถานี

โทรทัศน์ กองทัพบกช่อง ๗ วันที่ ๗ กันยายน ๒๕๕๗. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<http://www.youtube.com/watch?v=lqOpoVob๓FQ> [๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๗].

ผศ.พวงน้อย สาครรัตนกุล. การทดสอบ การตั้งครรภ์ คอลัมน์: ว่าจะเป็นแม่. นิตยสารหมอชาวบ้าน

เล่มที่: ๒๐๔ เดือน/ปี: เมษายน ๒๕๓๙ [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.doctor.or.th/article/detail/๔๐๒๔> [๒ พ.ย. ๒๕๕๘].

นพ.สิงห์เพ็ชร สุขสมปอง. ถามตอบปัญหาสุขภาพ. นิตยสารหมอชาวบ้าน เล่มที่: ๓๓๘ เดือน/ปี:

มิถุนายน ๒๕๕๐, <http://www.doctor.or.th/article/detail/๑๒๕๒> [๑๓ ธันวาคม ๒๕๕๘].

ศ.นพ.สมบูรณ์ คุณาธิคม. “ไขข้อข้องใจกรณีอุ้มบุญ”. [บทสัมภาษณ์] รายการไทยรัฐนิวส์โชว์.

[ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.youtube.com/watch?v=R๒QbfoVBdpw> [๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๗].

น.พ.ฉัตรชัย ตริธรรมพินิจ. การเตรียมโพรงมดลูกสำหรับตัวอ่อนที่ละลายจากการแช่แข็ง.

[ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.thailadyclinic.com/index.php?topic=๓๖๒.๐> [๗ พ.ย. ๒๕๕๘].

นพ.อานนท์ เรืองอุตมามันท์. **ปฏิทินการตั้งครรภ์-สัปดาห์ที่-๑-๑๙**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<https://mbasic.facebook.com/notes/นพ.อานนท์-เรืองอุตมามันท์/ปฏิทินการตั้งครรภ์-สัปดาห์ที่-๑-๑๙/๔๖๑๑๗๖๙๑๐๖๒๑๖๖๖/๒ พ.ย. ๒๕๕๘>.

พ.ต.อ.นพ.เสรี ชีรพงษ์. **การแช่แข็ง "อสุจิ", "ตัวอ่อน" และ "ไข่"**. [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://drseri.com/node/๒๙๓> [๓ ธันวาคม ๒๕๕๘].

นางขริศา ไชอำเอี่ยม. **การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสมรรถนะของรูปและโรคกับการแพทย์แผนปัจจุบัน**. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล: <http://nkr.mcu.ac.th/๒๕๕๖/index.php/component/attachments/download/๑๒๐.html> [๓๐ มีนาคม ๒๕๕๙].

แพทย์หญิงรุ่งทิวา กมลเดชเดชา. อิมซี เทคนิคคัดอสุจิผ่านกล้องขยาย ๖ พันเท่า เพิ่มความสำเร็จการทำเด็กหลอดแก้วสูงขึ้น, ไทยรัฐออนไลน์ ๑๒ ต.ค. ๒๕๕๔. <http://www.thairath.co.th/content/๒๐๘๖๒๙>, [๑๓ ธันวาคม ๒๕๕๘].

พญ.สุชาดา มงคลชัยภักดี. **การย้ายตัวอ่อนระยะบลาสโตซิสต์**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.phyathai-sriracha.com/pyt_th/departement/ivf/ivftech.php?ivftechid=๒๓ [๙ พ.ย. ๒๕๕๘].

ทน.พญ.วิจิตติกา พิทยามรวงศ์. **การแช่แข็งตัวอ่อนบลาสโตซิสต์**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.jetanin.com/th/service/archive_detail/๑๖๘ [พ.ย.๒๕๕๘].

น.พ.ฉัตรชัย ตรีธรรมพินิจ. **การเตรียมโพรงมดลูกสำหรับตัวอ่อนที่ละลายจากการแช่แข็ง**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.thailadyclinic.com/index.php?topic=๓๖๒.๐> [๗ พ.ย.๒๕๕๘].

ดร. นเรศ ดำรงชัย. **ชีวิตมนุษย์เริ่มต้นเมื่อไหร่**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.baanjommyut.com/library_๒/extension-๑/stem_cell/๐๒.html [๒ พ.ย.๒๕๕๘].

บ.มาวีต้า จำกัด. **การฝังตัวของตัวอ่อนและ Luteal Phase**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.maveta.com/การฝังตัวของตัวอ่อนและ-luteal-phase/> [๔ พ.ย.๒๕๕๘].

น.พ.โอภาส เศรษฐบุตร. **เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ (Assisted reproductive technology)**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.med.cmu.ac.th/dept/obgyn/๒๐๑๑/index.php?option=com_content&view=article&id=๓๙๘:assisted-reproductive-technology&catid=๔๐&Itemid=๔๘๒ [๗ พ.ย.๒๕๕๘].

พญ.พรรณพิมล วิปุลากร. **เด็กอัมพาตเสี่ยงซึมเศร้า ชีพพ่อแม่ต้องบอกความจริง**. ASTV ผู้จัดการออนไลน์ ๒๑ สิงหาคม ๒๕๕๗. [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.manager.co.th/QoL/ViewNews.aspx?NewsID=๙๕๗๐๐๐๐๐๙๕๘๕๔> [๗ พ.ย.๒๕๕๘].

พญ.ศิริพัฒนา ศิริธนารัตนกุล. **อ็อกซิโทซิน: วัฒนธรรมชาติเพื่อสร้างความเป็นแม่**. <http://www.sdsweb.org/sdsweb/index.php/๒๐๑๐-๐๙-๐๓-๑๖-๔๓-๐๙/๒๐๑๐-๐๙-๐๔-๑๐-๑๗-๔๐/๙๐-๒๐๑๐-๐๙-๐๕-๑๐-๒๑-๑๒> [๙ มี.ค.๒๕๕๘].

รองศาสตราจารย์นายแพทย์วิทยา ธิวาทิน. **อยากกระตุ้นให้ลูกฉลาดตั้งแต่วัยในท้อง**. ๑๓/๑๐/๒๕๕๓. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.si.mahidol.ac.th/sidoctor/epl/articledetail.asp?id=๔๒๕> [๔ พ.ย. ๒๕๕๘].

บุษกร เมธางกูร. **ใครให้คุณเกิด: อธิบายการเกิดในแง่วิทยาศาสตร์และพุทธศาสตร์**, มูลนิธิอิทธิธรรม
พ.ศ.๒๕๔๘, กำเนิดมนุษย์นั้น.... เป็นไฉน. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

[http://larndham.org/index.php?/topic/๓๐๘๐๘-กำเนิดมนุษย์นั้นเป็นฉันใด/
page__st__๕๕\[๑๙ พ.ย.๒๕๕๘\]](http://larndham.org/index.php?/topic/๓๐๘๐๘-กำเนิดมนุษย์นั้นเป็นฉันใด/page__st__๕๕[๑๙ พ.ย.๒๕๕๘]).

Nina Van Gorkom , ดวงเดือน บารมีธรรม. **มูลนิธศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนา. พระอิทธิธรรม
ในชีวิตประจำวัน**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: [http://buddhiststudy.tripod.com/](http://buddhiststudy.tripod.com/ch๑๐.htm[๑๔ พ.ย.๒๕๕๘])

[ch๑๐.htm\[๑๔ พ.ย.๒๕๕๘\]](http://buddhiststudy.tripod.com/ch๑๐.htm[๑๔ พ.ย.๒๕๕๘])

เปลื้อง ณ นคร. **พจนานุกรม ไทย-ไทย**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: [http://dictionary.sanook.com/
search/dict-th-th-pleang](http://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-pleang) [๒๗ มกราคม ๒๕๖๐].

ชมรมธรรมะจากพระไตรปิฎก. **รูป ๒๘**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: [https://m.facebook.com
/notes/ชมรม-ธรรมะจากพระไตรปิฎก/รูป-๒๘/๑๐๗๑๔๔๕๕๙๓๓๑๔๕๕/](https://m.facebook.com/notes/ชมรม-ธรรมะจากพระไตรปิฎก/รูป-๒๘/๑๐๗๑๔๔๕๕๙๓๓๑๔๕๕/) (๒๗
กรกฎาคม ๒๕๕๘).

(๔) เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์

กมล เทพวงศ์. “การคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันทางการแพทย์ (อุ้ม
บุญ)”, งานวิจัยจากการอบรมหลักสูตร “ผู้พิพากษาผู้บริหารในศาลชั้นต้น รุ่นที่ ๑๑,
สถาบันพัฒนาข้าราชการฝ่ายตุลาการศาลยุติธรรม สำนักงานศาลยุติธรรม, ๒๕๕๖).

๒.ภาษาอังกฤษ

Joe Carter. **SURROGACY.Issue Analysis**. The Ethics & Religious Liberty Commission,
๒๐๑๔